

רבי נטע נטיעה בפורים

- א. רבי היה מפרסם עצמו שני ימים בשנה
- ב. מלאכה ונטיעה של שמחה בפורים
- ג. רבי רחץ בפרהסיא ב"י בתמוז וביקש לעקור ט' באב
- ד. נטיעות של מלכים

א. רבי היה מפרסם עצמו שני ימים בשנה

בתלמוד ירושלמי מגילה א, א נאמר:

רבי היה מפרסם עצמו שני ימים בשנה. רוחץ בשבעה עשר בתמוז, ונוטע נטיעות בפורים. בהמשך הפרק נאמר עוד בתלמוד ירושלמי מסכת מגילה א, ד:

רבי בא בר זבדא בשם רבי חנינא ביקש רבי לעקור תשעה באב ולא הודו לו. בבבלי מוזכרים שלושת הדברים כאחד. כך נאמר בגמ' מגילה ה ע"א-ע"ב:

אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: רבי נטע נטיעה בפורים, ורחץ בקרונה של ציפורי בשבעה עשר בתמוז, ובקש לעקור תשעה באב ולא הודו לו.

נתמקד רק במעשיו של רבי בפורים, אם כי להלן נראה שהנטיעה בפורים קשורה כנראה גם לנסיונותיו של רבי לשנות את אופי התענית ב"י בתמוז, ולעקור את ט' באב.

ב. מלאכה ונטיעה של שמחה בפורים

מה ראה רבי לטעת דוקא בפורים, ומדוע פרסם את הדבר?

בירושלמי שם מוצג הענין כמחלוקת בין רבי לבין נחמן בנו של רב שמואל בר נחמן באשר לאופיו של פורים, בשאלה האם קביעת חכמים לעשות אותו יום שמחה, משמעותה היא שיש לאסור עשית מלאכה או שמוותר לעשות מלאכה בפורים. נחמן בנו של רב שמואל בר נחמן סובר שאין לעשות מלאכה בפורים, ואילו רבי סובר שאפשר, ועל מנת להביע את דעתו היה נוטע בפורים בפרסום כדי שהכל ידעו שפורים מותר בעשית מלאכה.

בבבלי מוצגת דעתו של רבי באופן שונה. מעשיו נקשרים בתחילה לשאלת עשיית מלאכה בפורים, והמסקנה היא שגם רבי לא מתיר לעשות כל מלאכה, אלא התיר רק לטעת, ודוקא נטיעה של שמחה. כך הוא מהלך הגמ' במגילה ה ע"ב: "ורבי, היכי נטע נטיעה בפורים?" הלא אין לעשות מלאכה בפורים? הגמ' מעמידה שרבי נטע נטיעה זו כשהיה בטבריה, והדיון הוא אם עשה כן ב"י או בט"ו באדר, בהנחה שהוא סבר שפורים עצמו חל ביום האחר. אם נטע ב"י מכאן שסובר שיש לקרוא מגילה בטבריה בט"ו. אם נטע בט"ו, כנראה שסובר שיש לקרוא בטבריה ב"י. גם אם נוהגים שלא להתענות ולהספיד בשני הימים הללו, מלאכה מותר לעשות ביום שאין קוראים בו מגילה. הגמ' גם מספרת שרב ראה אדם זורע כותנה בפורים וקיללה ולא צמחה הכותנה מאחר שזה היה ביום הפורים עצמו.

בסוף הסוגיה קושרת הגמ' את הנטיעה שנעשתה ע"י רבי בפורים, כתקבולת הפוכה לדבר שאסור אם התענו על בצורת גשמים ולא נענו. במשנה בתענית א, ז נאמר:

עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנשואין ובשאלות שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנזופין למקום היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן. הגמ' בתענית יד ע"ב מביאה ברייתא המסבירה את האמור במשנה:

עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה. תנא: בבנין - בנין של שמחה, נטיעה - נטיעה של שמחה. אי זהו בנין של שמחה - זה הבונה בית חתנות לבנו, אי זו היא נטיעה של שמחה - זה הנוטע אבוורנקי של מלכים.

כך נהגה גם הגמ' במגילה ה' ע"ב. היא הסבירה שרבי נטע נטיעה של שמחה: ואיבעית אימא: לעולם נהוג, ורבי נטיעה של שמחה נטע. כדתנן: עברו אלו ולא נענו - ממעטין במשא ומתן, בבנין ובנטיעה, באירוסין ובנישואין. ותנא עלה: ... נטיעה - נטיעה של שמחה. ... איזו היא נטיעה של שמחה - זה הנוטע אבוורנקי של מלכים.

מה הקשר בין נטיעה של שמחה האסורה בשעת בצורת, לבין נטיעה של שמחה אותה מותר לטעת בפורים, ולפי הירושלמי דוקא בפרסום רב? רש"י במגילה שם בד"ה נטיעה של שמחה:

נטיעה של שמחה - דכיון דפורים יום שמחה הוא, מותר לנטוע נטיעה של שמחה. רש"י מפרש שמאחר ופורים הוא יום שמחה, ממילא מותר לטעת נטיעה של שמחה. רש"י כנראה לומד מהבריתא שהובאה מהגמ' בתענית, שיש מושג שנקרא נטיעה של שמחה. הריטב"א במגילה שם מחדד ומוסיף עוד: פי' וכיון דבתענית צבור אסרינן נטיעה זו מפני שהיא נטיעה של שמחה, דינא הוא דתשתרי לפורים שהוא יום שמחה.

יום פורים והשמחה שבו, הוא ניגוד ליום צרה בו הולכים כנוזפים ועושים אך ורק פעולות הכרחיות. ע"פ תשובה זו של הגמ', אין מדובר על תפישה עקרונית רחבה של רבי המתיר עשית מלאכה בפורים, אלא הוא התיר באופן מיוחד דוקא נטיעה של שמחה שהיא מעין אבוורנקי של מלכים, ולא רק זאת אלא שהוא פרסם את הדבר. מהו אבוורנקי של מלכים? רש"י שם בד"ה ונטיעה:

האמורה כאן, נטיעה של שמחה, כגון אבוורנקי - אילן שצילו נאה, כגון אילן שכופפין אותו על גבי כלונסות ויתידות, והמלכים אוכלין תחתיו בימות החמה ומתעדנן בה במיני שמחות, ובנין בית חתנות לבנו - כשמשא אשה לבנו הראשון היה בונה לו בית, ועושה לו חופה בתוכו, אלמא: איכא נטיעה של שמחה.

רש"י בתענית יד ע"ב מציין פירוש נוסף:

אבוורנקי של מלכים - שכך היו נוהגין: כשנולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו, ויום שממליכין אותו עושין לו כסא ממנו. לישנא אחרינא: אילן גדול המיסך על הארץ לטייל המלך תחתיו, ודומה לו בעירובין (כה, ב): ההוא אבוורנקא דהוה ליה לריש גלותא בבוסתניה.

הרמב"ם בה' תעניות ג, ח כותב: "נטיעה של שמחה כגון מיני הדס ומיני אהלים"¹. אין מדובר על נטיעות שהכרח וחיוני לטעת אותם דוקא ביום זה, אלא הם נטיעות של רוחה ונוי, ונתינת תחושה של היות הנוטע, נוהג כמנהגם של מלכים, או כמנהגם של ראשי גלויות שהם כעין מלכים, שיש להם גנים ועצים לנוי וצל, על מנת לטייל תחתם, או נטיעה שהיא סמלית ביסודה, שמטרתה ליצור אחר כך כסא לאותו בן מלך שנולד עתה, כשהוא יתמנה להיות מלך.

מכאן שאין לטעת נטיעה של שמחה בעת צרה, ולשיטת רבי יש לטעת בפורים, והוא אף עשה זאת בפרסום (לפי הירושלמי).

ג. רבי רחץ בפרהסיא בי"ז בתמוז וביקש לעקור ט' באב

מהירושלמי ניתן להבין שרבי היה נוטע בפורים בפרסום, והיה זה דבר שחזר על עצמו מדי שנה. "נטע נטיעות בפורים"-הרבה נטיעות או במשך מספר שנים. מה המשמעות לכך שרבי שנטע את נטיעות השמחה הללו בפרסום? מה הוא רצה לבטא בכך? גם אם רבי רצה לפרסם ברבים שמותר

¹ פירושים מעין אילו נזכרים אצל מספר ראשונים: ר"ן תענית (ה ע"ב ברי"ף); רש"י, ריטב"א ורשב"א עירובין כה ע"ב, ורש"י בעירובין כו ע"א ד"ה להרע; טור אורח חיים סימן תקנא, ומפרשים.

לעשות מלאכה שיש בה שמחה בפורים, מדוע דוקא נטיעה?² האם הנטיעה המפורסמת בפורים, קשורה לדבר הנוסף שרבי היה עושה בפרסום מדי שנה – רוחץ ב"ז בתמוז, ולפי הבבלי הוא היה רוחץ בקרונה של ציפורי – "ביום השוק, בפרהסיא, בשעת הילוך קרונות" (רש"י מגילה ה ע"ב),³ או שאפילו "לאו דוקא בקרונה אלא כלומר בפרהסיא"? (תוס' מגילה שם ד"ה ורחץ). בהמשך המשפט בבבלי נאמר שהוא בקש גם לעקור את תשעה באב ולא הודו לו, ורש"י שם כותב שלא הודו לו רק ביחס לתשעה באב, אבל ביחס לנטיעה בפורים ולרחיצה בפרהסיא ב"ז בתמוז לא חלקו עליו. גם מהירושלמי ניתן להבין כך, מאחר שרצונו של רבי לעקור את ט' באב ושלא הודו לו, נזכר בירושלמי מגילה א, ד, ואילו הנטיעה בפורים, והרחיצה ב"ז בתמוז נזכרת בירושלמי מגילה א, א ושם לא נאמר שלא הודו לו.

נראה שניתן להסביר את מעשיו של רבי בפורים על פי מעשיו ב"ז בתמוז, ובט' באב. אמוראים בתלמודים מפרשים שרבי לא רצה לבטל כליל את ט' באב, אלא מדובר בשנה בה חל ט' באב בשבת ונדחה ליום ראשון, "ואמר רבי הואיל ונדחה ידחה, ולא הודו לו חכמים" (בבלי מגילה שם).

אלא שגם לאחר ההבהרה שמדובר בנסיונו של רבי לבטל את הצום באותה שנה בה הוא נדחה ליום ראשון י' באב, מדוע הוא רצה לעקור את ט' באב? והאם עמדתו זו של רבי נובעת רק בשל העובדה שמדובר על צום שממילא נדחה מהתאריך הקבוע, או שנסיון זה מלמד על עמדה רחבה יותר של רבי הדוגלת בעקירה מוחלטת של הצום בט' באב, אלא שהוא ניסה לשכנע את החכמים לעשות כן לפחות בשנה בה ממילא נדחה הצום מתאריכו הקבוע? מדוע חכמים לא מקבלים את עמדתו?

מה בדיוק רצה רבי לעקור מט' באב? התוס' במגילה ה ע"ב בד"ה ובקש, מסבירים שרבי רצה לעקור ולקבוע את הצום בעשירי כדברי ר' יוחנן (תענית כט ע"ב), וחכמים לא הסכימו איתו.⁴ אך ראשונים אחרים לא מקבלים הסבר זה, ולהבנתם מדובר על סוג של עקירה שיש בה ביטול לדבר קיים, ולא העברת הצום מתאריך אחד לתאריך אחר.⁵

² יש שהסיקו ולמדו מכאן שמותר לעשות בפורים מלאכות אחרות שיש בהם שמחה. כך למשל כותב המאירי במגילה ה ע"ב: "מכאן סומכים תלמידי חכמים לכתוב סברותיהם אף ביום הפורים דרך שמחה ושעשוע וכענין שאמרו (יז ע"א) היה כותבה דורשה ומגיהה". ראה עוד: ארחות חיים (הל' מגילה אות כז), באופן אחר כתב הרב ישראל איסרלן, שו"ת תרומת הדשן חלק א (שו"ת) סימן קיב, וכפי שהביא זאת תלמידו בלקט יושר חלק א (או"ח) עמוד קנט ענין ג: "נראה לע"ד דאע"ג דכתב הרמב"ם דאין ראוי לעשות מלאכה בפורים, ובסמ"ק כתב דיש מקומות דנהגו שלא לעשות מלאכה בפורים, מ"מ כל המלאכות שעושין כדי לשמח כגון שתופרין ומציירין ומתקנין כמה כלים ועניינים לשמח, אע"פ שעושין מלאכות גמורות, כלהון שרי. והכי איתא בפ"ק דמגילה ה' ע"ב, דמשני לעולם נהג איסורא אפילו באתרא דר', אלא ר' נטיעה של שמחה נטע, ואין לך מלאכה גמורה יותר מנטיעה ואפ"ה שרי בכה"ג. זה מצאתי מתשובת הגאון ז"ל". עוד על מלאכה בפורים, ראה: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ו, או"ח סימן מז; שו"ת יחווה דעת א סימן צ.

³ כך פירש גם רש"י בכתובות טו ע"א.

⁴ כך מפרשים גם בתוס' רא"ש, ובשיטה למס' מגילה שם. בגמ' בתענית שם טוען ר' יוחנן, שלו הוא היה בתקופת החורבן, הוא היה קובע את הצום ל' באב מפני שרובו של בית המקדש נשרף ב' באב. חכמים קבעו את הצום בכל זאת בט' באב, מאחר שלפיהם יש עדיפות לקבוע את הצום בתחילת הפורענות. דעת חכמים זו מופיעה בירושלמי תענית ד, ו, ובירושלמי מגילה א, ד, בשמו של ר' ירמיה בשם ר' חייא בר בא. עם זאת מצינו בירושלמי שם חכמים שקבלו את הכרעת חכמים לצום בט' באב אך התענו גם בעשירי, או לפחות גם בליל עשירי.

⁵ ראה למשל בדברי הרשב"א והריטב"א שם. אחרונים עסקו אף הם בדברי תוס', האם זו היתה כונת רבי, וכיצד הדבר תואם את הכלל שאין ב"ד מבטל דברי ב"ד חברו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין. ראה: מהר"ץ חיות שם; הרב נסים חיים משה מזרחי, שו"ת אדמת קודש א חלק יו"ד סימן יד; החיד"א, שו"ת חיים שאל חלק ב סימן כג; הרב שלום מרדכי הכהן, שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן רכז, ועוד.

תוס' שם מציע גם הסבר שונה, לפיו רבי רצה להשוות את אופי התענית של ט' באב לאופי התענית של הצומות האחרים המתבטאים רק באי אכילה ושתייה. גם הרשב"א והריטב"א מקבלים הסבר זה, ולפיו, היות ט' באב בעל אופי חמור יותר משאר הצומות ואשר נכלל בו גם איסור נעילת סנדל, רחיצה סיכה ותשמיש המיטה, זהו בשל קבלת הדורות הקדמונים, שראו שאותה צרה - חורבן בית ראשון ובית שני ארע באותו תאריך, וכעת רבי חשב שאין לזה מקום.⁶

עדין לא ברור מה השתנה בימי רבי, בשל כך הוא חשב שיש לשנות מאופי הצומות? יש מהראשונים הקושרים את הנהגתו זו של רבי, לסוגיה אחרת בה דנים אמוראים מאוחרים לרבי, בשאלה מהם הקריטריונים לביטול הצומות על פי נבואת זכריה? כך נאמר בבבלי בראש השנה:

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב "כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה, והאמת והשלום אהבו" (זכריה ח, יט). קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה. בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום.⁷ אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. (ב' ראש השנה יח ע"ב).

ר' שמעון חסידא מראשוני האמוראים בארץ ישראל, עומד על הקושי בפסוק בזכריה. מחד הם הימים נקראים צום ומאידך הם ימי ששון ושמחה. לפיו, כשיהיה שלום הצומות יתבטלו, כשאין שלום יצומו. אמורא בבלי מאוחר יותר מר' שמעון חסידא - רב פפא, מפרש את הפסוק באופן שונה, ולפיו יש שלושה מצבים. שלום - אין מתענים. שמד - מתענים, אין שלום ואין שמד - הצום נתון לבחירה. מה הכונה "שלום" בהקשר זה? יש המפרשים שהשלום הוא בזמן שבית המקדש קיים (רבנו חננאל, ריטב"א ר"ה שם). יש המפרשים שהכונה היא שישראל שרויים על אדמתם (ריטב"א ר"ה שם), דהיינו שהם עצמאיים בארץ. ויש המפרשים ששלום הכונה היא שאין יד האומות תקיפה על ישראל (רש"י).⁸

על פי אותם עקרונות שנקבעו בימי האמוראים המאוחרים לרבי, יש ראשונים שהחילו את אותם עקרונות גם לימיו של רבי, ולנמק בכך את המניעים לכך שהוא רחץ בפרהסיא ב"ז בתמוז, ובקש לעקור את תשעה באב. כך למשל כותב הריטב"א במגילה ה ע"ב:

בימי רבינו הקדוש דהיינו רבי, **אין שמד ואין שלום הוה**. ואמרינן במסכת ר"ה (י"ח ב') דכל שאין שמד ואין שלום רצו מתענים רצו אין מתענים, שכך התנו נביאים שגזרו אותם. דיש שלום היינו שישראל שרויים על אדמתן ואין שמד שמחה, יש שמד צום, אין שלום ואין שמד רצו מתענים רצו אין מתענים, ולפיכך רחץ רבי ב"ז בתמוז. ואפשר דה"ה

⁶ הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ, או"ח סימן מו, ב, כותב שרבי רצה לבטל כליל את צום ט' באב וחלק על עיקר התקנה של צום ט' באב. להבנה זו הוא הגיע ע"פ הגמ' ביבמות עט ע"ב ורש"י שם, ממנה ניתן להבין שרבי סובר שההלכה שמקריבין אע"פ שאין בית אין היא רק הוראת היתר להקריב, אלא היא חובה ממשית, "והרי זה כאילו בית המקדש קיים, אם כן נמצא שלא חרב הבית", וממילא אין מקום לצום בט' באב. אך נלענ"ד שדבריו חריפים אך לא מוכרחים.

⁷ דברי רב חנא בר ביזנא באו להשיב על שאלת הגמ' מדוע אין השלוחים יוצאים להודיע שהתקדשו חודש טבת וכן חודש תמוז, הרי יש לידע מתי הצום. אם כך לא ברורה תשובתו. אם יש שלום יש לשלוח שלוחים שיוודעו שאין לצום, ואם יש שמד יש להודיע שיש לצום. ראה בשו"ת הרדב"ז חלק ב סימן תרעב.

⁸ בסיכומם ראה: הרב ד"ר נריה גוטל, "צום החמישי בתקופת בית שני", שמעתין, 72 (תשמ"ג), עמ' 5-16 (חלק א); שמעתין, 73-74 (תשמ"ג), עמ' 5-14 (חלק ב); הרב נחום לאם, "תשעה באב בימי בית שני", הלכות והליכות, עמ' קצ-קצח. ראה עוד בספרי: "תקנת הצומות וביטולם", מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא: מכון תורני אור עציון, תשס"ב, עמ' 436-443.

שאכל דרצו אין מתענים כלל, אלא דנקט רחץ דמיפרסמא מילתא. א"י לא אכל כיון דנהוג בה איסורא, כגון בזמן הזה נהגו בו ענוי שלא לפרוץ גדרם של ראשונים שנהגו כך. אלא לדידי מסתבר שלא תלו הנביאים ברצו אלא חומר התענית דהיינו רחיצה וסיכה ונעילת הסנדל אבל לא לאכילה, שאין בדין שיהא בית אלקים ועיר הקדש חרבה ואנו אוכלים ושותים, והיינו דקאמר שרחץ ודוקא רחץ וחביריו, אבל לא אכל. ובזמן הזה ג"כ שאין שמד ואין שלום חייבין אנו להאסר באכילה מגזירה הנביאים ולא בתורת מנהג מלבד.⁹

לפיו, רבי פירש את הפסוק בזכריה כפרשנותו המאוחרת של רב פפא, ובזמנו היה מצב ביניים. לא היה שלום, כי ישראל לא היו שרויין על אדמתן במובן זה שהם לא היו עצמאיים וריבוניים על הארץ אלא היו כפופים לשלטון רומי, אם כי הם גרו בארץ. עם זאת לא היה שמד, לא היה מצב סכנה ליהודים, ולכן רחץ ואולי אף אכל, אלא שהגמ' נקטה דוקא רחץ מאחר שרחיצה ברה"ר נראית ומתפרסמת לכל. אפשרות נוספת היא שהבחירה להתענות או שלא להתענות כשאין שמד ואין שלום, אינה כוללת אכילה ושתיה, אלא רק רחיצה, סיכה, ונעילת הסנדל. כל עוד שבת המקדש לא בנוי, בכל מצב אין אוכלים ואין שותים. הריטב"א, שהיה גר בספרד, אף משליך מסוגיה זו לזמנו, וכותב שגם לזמנו שלו ההגדרה המתאימה היא שאין שלום ואין שמד, וזאת על אף שהריטב"א עצמו לא היה כלל בארץ, ולגביו הקביעה שלו שישראל לא שרויים על אדמתן היא תיאור עובדה, ולא רק ביטוי לכך שעם ישראל בארץ אך לא ריבון בה. לכן אין נוהגים לאסור ב"י בתמוז סיכה, רחיצה, נעילת הסנדל ותשמיש המטה. רק איסורי אכילה ונראה שאף שתיה אסורים, ע"פ גזירת הנביאים, עד שיבנה המקדש.

יש אחרונים שלא קשרו את רחיצתו של רבי ב"י בתמוז בפרהסיא לבין הקריטריונים שקבעו האמוראים בגמ' בראש השנה, אלא הסבירו את מניעיו של רבי בשל העובדה שבימיו היה טוב ליהודים, בשל יחסיו הקרובים של רבי ונציגו של הקיסר הרומי בארץ - אנטונינוס. כך כותב הגר"א בשו"ע או"ח סימן תקנ, ב: "לפי שבימיו נחו ישראל מן הצרות כידוע בש"ס". כונתו כנראה לגמ' בעבודה זרה י ע"א - יא ע"א המתארת קשרי ידידות בין רבי לאנטונינוס. כך כותב הרב יעקב עמדין בחידושו למגילה ה ע"ב: "דרכי בימי אנטונינוס הוה ושלום היה לו מכל עבריו. להכי אורי עובדא בפרהסיא דאפילו מידי דתענוג שרי כי אין מתעניין".

מכאן שרחיצתו בפרהסיא של רבי ב"י בתמוז, קשורה לרקע ההיסטורי של התקופה, ובמעשיו הוא ביקש לבטא שיש מקום לשנות את אופי הצום ב"י בתמוז, מאחר ובימיו היה טוב יותר ליהודים בארץ. נראה שבשל כך הוא אף ביקש לעקור את ט' באב (ע"פ ההסברים שהבאנו לעיל), אך לכך לא הסכימו איתו, אם כי הסכימו למעשיו ב"י בתמוז. יתכן וזו הסכמה שבשתיקה, מאחר שלא כתוב בצורה חיובית ביחס ל"י בתמוז ולפורים שהודו לו. אמנם לאחר מות רבי נאמר בגמ' בסוטה מט ע"ב: "משמת רבי - הוכפלו צרות", אך בימיו היה טוב ולכן בקש לשנות את אופי הצום.

ד. נטיעות של מלכים

מאחר שהירושלמי במגילה א, א הביא את הנהגתו של רבי בפורים וב"י בתמוז כענין אחד "רבי היה מפרסם עצמו שני ימים בשנה", נראה שיש קשר בין הדברים. באחד השלבים בגמ' במגילה ה ע"ב נאמר שרבי נטע את הנטיעה בפורים בטבריה. תוס' שם בד"ה והא רבי, כותב:

⁹ הרשב"א במגילה ה ע"א כותב דברים דומים. גם הרמב"ן בתורת האדם שער האבל - ענין אבלות ישנה ד"ה ומסתברא דכולהו, מסביר שההגדרה בימי רבי היא "דאין שלום ואין שמד היה בימיו ומשום הכי רחץ".

נראה שהיה בימי אנטונינוס כשהיו יחד כדאמר במס' ע"ז (דף י). שרצה לשחרר בני טבריא ממס לפי שהיו תלמידי חכמים דקאמר ליעביד טבריא קלניא.

לפי התוס' הנטיעה המיוחדת בטבריה, היתה בימי אנטונינוס שרצה לפטור את תלמידי החכמים שבטבריה ממסים, ומכאן שהנטיעה בפורים קשורה גם כן לרקע ההיסטורי, ולהבנה של רבי, שהמצב היותר טוב של היהודים שבימיו בשל קשריו עם אנטונינוס, מחייב לא רק שינוי באופיים של הצומות ולהקל ממה שתקנו בתחילה, אלא גם בעשיה חיובית בימי שמחה. מאחר שבימי צער ותענית אסרו לטעת נטיעה של שמחה, נטע רבי נטיעה, ביום שהוא שמחה.¹⁰

יתכן עוד שרבי לא עשה מלאכה או פעולה אחרת שיש בה שמחה, אלא דוקא נטע נטיעה, משום שאין מדובר על נטיעה המעוררת שמחה סתמית, אלא נטיעה שהיא "אבורנקי של מלכים". הנהגה שמלכים נוהגים בה, תחושה של בני מלכים.

קביעת אופיו של פורים כיום משתנה ושמחה, וההלכות הנוהגות בו, קשורות גם לשאלת מלכות עם ישראל בארצו. מחד אין אומרים הלל בפורים, לדעה אחת בגמ' במגילה יד ע"א, מאחר: "ואכתי עבדי אחשוורוש אנן". על אף הנס הגדול, לא היה זה נס שלם מאחר שנשארו תלויים וכפופים לשלטון אחשוורוש. מאידך, במשנה במגילה א, א נאמר: "מגילה נקראת באחד עשר בשנים עשר בשלשה עשר בארבעה עשר בחמשה עשר לא פחות ולא יותר". מהם התנאים הנדרשים המאפשרים לקרוא מגילה בתאריכים אלה – ימי הכניסה? על כך נאמר בגמ' במגילה ב ע"א:

אמר רבי יהודה אימתי - בזמן שהשנים כתיקן, וישראל שרויין על אדמתן, אבל בזמן הזה, הואיל ומסתכלין בה - אין קורין אותה אלא בזמנה.

הראשונים חולקים במשמעות הדברים.¹¹ יש המפרשים "בזמן שהשנים כתיקן - כלומר בזמן שאין שם שמד" (רבנו חננאל שם). יש המפרשים שהכונה היא שהשנים כתיקן ומקדשים את החודש על פי בית דין, וישראל שרויין על אדמתן והשלוחים מגיעים לכל מקום (רש"י מגילה שם). הרמב"ם בהל' מגילה א, ט קושר זאת בצורה ברורה להיות מלכות לישראל:

במה דברים אמורים שמקדימין וקוראין ביום הכניסה? בזמן שיש להם לישראל מלכות.

בפירוש המשנה במגילה שם כתב הרמב"ם באופן קצת שונה:

וקריאתה בימים חלוקים היה בזמן שהיתה ידינו פשוטה ותקיפה לקיים המצוות בשלימותן.

מכאן שגם בהלכות פורים ישנה משמעות עמוקה לחזרת המלכות לישראל בארצו.

יתכן שרבי סבר שהמצב הטוב שהיה לעם ישראל בארץ בתקופתו, בשל הקשרים עם המלכות הנכרית בארץ, מאפשר או אף מחייב, לבטא משהו ממידת המלכות, ולכן נטע בפורים נטיעות כדרכם של מלכים.¹²

¹⁰ הרב יהושע ויצמן, "לקיים את ימי הפורים", קבעוני לדורות, עמ' 235-242, מוכיח שבפורים המצוה ליצור את שמחת היום "לעשות אותם ימי משתה ושמחה", בשונה מיום טוב שהיום עצמו הוא יום שמחה. יתכן שבמסגרת יצירת השמחה בחג, ניתן לטעת גם נטיעה של שמחה.

¹¹ בסיכומם ובביאור דבריהם, ראה: הרב שלמה גורן, תורת המועדים, "פורים ביום הכניסה וזיקתו למלכות ישראל", עמ' 260-272.

¹² לפי דברינו נוכל להשיב על קושיה נוספת שהעירו עליה אחרונים. מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק, בהערות לגליון מסכת מגילה עמ' ב (בסוף בירור הלכה למס' מגילה), מעיר שלת"ח אסור לעשות מלאכה בפני שלושה (קידושין ע ע"א), וכיצד נטע רבי בפרסום? "וי"ל שהפרסום הוא לאו בשעת מעשה". הרב יששכר תמר, עלי תמר ירושלמי מגילה עמ' יד מפרש שלכן הדגישה הגמ' שזאת עשה בפרסום מה שלא עשה כל השנה "כי כן דרכם בהלכה מסופקת לעשות הדבר ברבים כדי שיראו וכן יעשו ולא יהיה לבם נוקפם". לדברינו נראה להסביר שרבי עשה כן לא בשל העובדה שרצה להראות שמותר לעשות מלאכה בפורים, כי נטיעת העץ דוקא בפורים היא לא מלאכה נצרכת וחיונית, אלא שהוא רצה להעביר מסר שמצבנו כיום הוא כבני מלכים, ולכן נטע נטיעה שמלכים נוהגים לטעת בחצרותיהם.

דברים בנוסח דומה אומר ר' יהודה ביחס להנהגות אחרות בעת צרה. כך נאמר בגמ' בתענית יד ע"ב:

אמר רבי יהודה: אימתי - בזמן שהשנים כתיקן וישראל שרוין על אדמתן, אבל בזמן הזה - הכל לפי השנים, הכל לפי המקומות, הכל לפי הזמן!

דברי ר' יהודה הללו מובאים כשאלה על דברי רבי, שפסק לאנשי נינוה הצריכים למטר בתקופת תמוז שינהגו כיחידים. רש"י שם מסביר שינהגו כיחידים בסדר התעניות, ותוס' שם מסבירים שהשאלה היא על שאלה בברכת השנים. לפי ר' יהודה בזמן שאין ישראל על אדמתן ואין השנים כתיקן, כל מקום מבקשים בברכת השנים לפי צרכיהם? על כך השיבה הגמ' בתענית שם:

אמר ליה: מתניתא רמית עליה דרבי? רבי תנא הוא ופליג.

תשובת הגמ' היא שרבי הוא תנא, והוא יכול לחלוק על דברי ר' יהודה. אך האם כונת הגמ' לומר שרבי איננו מקבל כלל את דברי ר' יהודה ושאלת הגשמים בחו"ל וגזרת תענית בחו"ל כשלא יורדים גשמים, אינם קשורים כלל ל"זמן שהשנים כתיקן וישראל שרוין על אדמתן" אלא ההבחנה היא בין ארץ ישראל לחו"ל, או שהוא רק איננו מקבל את הסיפא של דברי ר' יהודה שבזמן הזה הכל לפי השנים והמקומות, אבל מקבל את העקרון שסדר התעניות על הגשמים הם בארץ ישראל. אם נקבל שרבי רק איננו מסכים לסיפא של ר' יהודה, יתכן לומר עוד שרבי מבין שבזמנו עם ישראל קרוב יותר במידת מה, למצב המוגדר בהלכה: "ישראל שרוין על אדמתן", ולכן חלק רבי על דברי ר' יהודה ויצר הבחנה ברורה בין ארץ ישראל לחו"ל בענין שאלת הגשמים, תוך שהוא מעמיד במרכז את עם ישראל היושבים בארץ ישראל, ואת היהודים יושבי חו"ל כיחידים אך לא כציבור. המציאות השלטונית בימי רבי, שוב מביאה לכך שיש להעניק משהו ממידת המלכות של עם ישראל בארצו.¹³

ההקבלה בין נטיעות של שמחה אותן אין נוטעים בעת צרה כמו עצירת גשמים, לבין נטיעות של שמחה אותם נוטעים בפורים, מקבלת משמעות נוספת אצל רבי, כשהקו המחבר ביניהם הוא ביטוי להנהגת מלכות של עם ישראל בארץ.

הרב יששכר תמר, עלי תמר מגילה עמ' טו, רואה כך את הדברים:

וזוהו כנראה מפני שמתוך ידידותו לאנטונינוס שהיה זמן שלום והארת פנים לישראל חשב רבי שזה סימן תחילת גאולתן של ישראל שבא קימעה קימעה, ורצה שהעם יתכונן לגאולה.

הוא איננו מדגיש את עובדת ההנהגה כהנהגה של מלכות, אלא רואה בנטיעה ביטוי לתחילתה של גאולה.¹⁴

מכאן שהדיון ההלכתי במתן אפשרות ליטע נטיעה של שמחה בפורים, יסודו בנטיעה של שמחה בשל המצב המיוחד שהיה בארץ ישראל בימי רבי. אלא שלאחר שהיא התפרשה אחר כך ע"י הראשונים, כמקור לכך שמותר לעשות מלאכה שיש בה שמחה בפורים, ולא דוקא בארץ ישראל, וכמצטרף להבנה הראשונה בסוגיה (בירושלמי ובבבלי) הדנה במעשהו של רבי, כחלק ממחלוקת

¹³ רבי עצמו בא ממשפחת בית דוד והוא אף נוהג במעט במידת מלכות בית דוד. בראש השנה כה ע"א מסופר שרבי שולח את ר' חייא לקדש את החודש בעין טוב, "ושלח לי סימנא - דוד מלך ישראל חי וקיים". בסנהדרין לח ע"א מרגיע ר' חייא את רבי, לאחר שבני ר' חייא אמרו שאין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות בישראל, הנשיא וראש הגלות. בגמ' בהוריות יא ע"ב, רבי אף מתעניין בשאלה לו בית המקדש היה קים, האם הוא היה קרבן שעיר כמלך או שעירה כהדיוט לו הוא היה חוטא. ראה בספרי: "מנהיגים מבית דוד שאינם מלכים", מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא: מכון תורני אור עציון, תשס"ב, עמ' 76-86.

¹⁴ על נטיעה כאתחלתא דגאולה, ראה במאמרו של הרב עוזי קלכהיים, באר מגד ירחים, עמ' נז-ס. על ט"ו בשבט, ראה עוד: הרב יששכר תמר, עלי תמר קידושין עמ' תעד - תעה.

בשאלה העקרונית אם מותר או אסור לעשות מלאכה בפורים. הסקנה ההלכתית היא שמותר לטעת נטיעה של שמחה בפורים (שו"ע אורח חיים סימן תרצו, א).¹⁵

¹⁵ על עשיית מלאכה בפורים, ראה: בירור הלכה- מגילה, עמ' י – יא.